

TA'LIMDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Karimova Sevara Zoirjonovna

Xorazm viloyati Gurlan tumani

2-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning mazmuni, maqsadi va o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. O'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va individual imkoniyatlarini aniqlash asosida kasb tanlashga tayyorlash masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, kasb-hunarga yo'naltirishda maktab, oila, mahalla va mutaxassislarning hamkorligi, zamonaviy kasblar hamda mehnat bozorining talablarini hisobga olish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kasb-hunarga yo'naltirish, kasb tanlash, o'quvchi, qobiliyat, qiziqish, mehnat bozori, kasbiy maslahat, maktab psixologi, ta'lim, kasbiy rivojlanish.

KIRISH

Jamiyat taraqqiyoti va iqtisodiyotning rivojlanishi malakali hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalasi muhim pedagogik va psixologik jarayon sifatida e'tirof etiladi. Kasb-hunarga yo'naltirish o'quvchilarga o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini anglash, kelajakdagi kasbiy faoliyatini ongli ravishda tanlashga yordam beradigan uzluksiz jarayondir.

Kasb tanlash inson hayotidagi eng muhim qararlardan biri hisoblanadi. To'g'ri tanlangan kasb shaxsning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga, mehnat faoliyatidan qoniqish hosil qilishiga va jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishiga xizmat qiladi. Aksincha, noto'g'ri tanlangan kasb insonda kasbiy qoniqmaslik, mehnat unumdorligining pasayishi va turli psixologik muammolarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Ta'limda o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning asosiy xususiyatlaridan biri uning tizimli va uzluksiz xarakterga ega ekanligidir. Kasbiy yo'naltirish ishlari faqat yuqori sinflarda emas, balki boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlab amalga oshirilishi lozim. Dastlab o'quvchilarda mehnatga hurmat, turli kasblar haqidagi tasavvurlar va mehnatsevarlik fazilatlarini shakllantiriladi. Keyingi bosqichlarda esa ularning qiziqishlari va qobiliyatlari chuqurroq o'rganilib, aniq kasblarga yo'naltirish ishlari olib boriladi.

Kasb-hunarga yo'naltirishning yana bir muhim xususiyati individual yondashuvga asoslanishidir. Har bir o'quvchi o'zining psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va hayotiy maqsadlariga ega. Shu sababli barcha

o‘quvchilarga bir xil tavsiyalar berish samara bermaydi. Psixologik diagnostika, suhbatlar, kuzatuvlar va maxsus testlar orqali o‘quvchining individual imkoniyatlari aniqlanib, unga mos kasbiy yo‘nalish tavsiya etilishi zarur. Kasbiy yo‘naltirish jarayonida o‘quvchilarning qiziqishlari alohida ahamiyatga ega. Chunki qiziqish inson faoliyatining asosiy motivlaridan biri hisoblanadi. O‘quvchi qiziqadigan sohada bilimlarni tezroq o‘zlashtiradi, faolroq harakat qiladi va yuqori natijalarga erishadi. Shu bois kasb tanlashda nafaqat ota-onalar yoki atrofdegilarning tavsiyasi, balki o‘quvchining shaxsiy qiziqishlari ham inobatga olinishi kerak.

Ta’limda kasb-hunarga yo‘naltirishning o‘ziga xos jihatlaridan yana biri mehnat bozori ehtiyojlarini hisobga olishdir. Zamonaviy dunyoda texnologiyalarning rivojlanishi natijasida yangi kasblar paydo bo‘lmoqda, ayrim kasblarga bo‘lgan talab esa kamaymoqda. Shuning uchun o‘quvchilarga bugungi va kelajakdagi mehnat bozori talablari haqida ma’lumot berish muhimdir. Bu ularga istiqbolli kasblarni tanlash va kelajakdagi raqobat muhitiga tayyorlanishga yordam beradi. Kasbiy yo‘naltirishda maktab psixologining roli katta ahamiyatga ega. Psixolog o‘quvchilarning qobiliyatlari, temperament xususiyatlari, kasbiy qiziqishlari va shaxsiy sifatlarini o‘rganadi. Olingan ma’lumotlar asosida individual tavsiyalar ishlab chiqiladi. Shuningdek, psixolog o‘quvchilarda kasb tanlash bilan bog‘liq xavotirlarni kamaytirish, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kasb-hunarga yo‘naltirish jarayonida ota-onalarning ishtiroki ham muhim hisoblanadi. Ota-onalar farzandining qobiliyat va qiziqishlarini yaxshi bilgan holda unga ma’naviy yordam ko‘rsatishi mumkin. Biroq ayrim hollarda ota-onalar o‘z istaklarini farzandlariga majburan singdirishga harakat qiladilar. Bu esa o‘quvchining qiziqishlari va imkoniyatlariga mos kelmaydigan kasbni tanlashiga olib kelishi mumkin. Shu sababli ota-onalar va mutaxassislar hamkorligi asosida qaror qabul qilish maqsadga muvofiqdir.

Maktablarda tashkil etiladigan kasblar haftaligi, korxonalar va tashkilotlarga ekskursiyalar, turli soha mutaxassislari bilan uchrashuvlar, kasb tanlashga oid trening va seminarlar o‘quvchilarning kasbiy dunyoqarashini kengaytiradi. Bunday tadbirlar orqali o‘quvchilar turli kasblarning mazmuni, afzalliklari va talablarini amaliy jihatdan bilib oladilar. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning rivojlanishi natijasida kasbiy yo‘naltirish ishlarida zamonaviy usullardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Elektron platformalar, onlayn testlar va kasbiy diagnostika vositalari o‘quvchilarning qiziqish hamda qobiliyatlarini aniqlashda samarali natija bermoqda. Bu esa kasb tanlash jarayonining yanada aniq va ilmiy asoslangan bo‘lishini ta’minlaydi.

Kasbiy yo‘naltirish jarayoni nafaqat kasb tanlashga yordam beradi, balki o‘quvchilarda mas’uliyat, mustaqillik, maqsadga intilish va o‘z ustida ishlash kabi

muhim shaxsiy sifatlarni ham rivojlantiradi. Shu jihatdan u yoshlarning har tomonlama barkamol shaxs bo‘lib shakllanishida muhim vosita hisoblanadi. Kasbga yo‘naltirish ishlarini to‘g‘ri tashkil etishda fan o‘qituvchilaridan nafaqat o‘quvchining qobiliyati, iqtidori va xarakter xususiyatlarini bilish, balki pedagogik mahorati, dunyoqarashi, yo‘qolib borayotgan, mavjud va kelajak kasblari, mehnat bozori ehtiyojlari to‘g‘risidagi bilimlari talab etiladi. Mehnat bozori jamiyatdagi o‘zgarishlari ortidan o‘zgarib bormoqda: ba‘zi kasblar yo‘qolib ketmoqda, ayrimlarning mazmuni o‘zgarmoqda, shuningdek, yangi kasblar ham paydo bo‘lmoqda. Tarixiy davr, moda va boshqa omillardan qat‘iy nazar, talab qilinadigan kasblar mavjud.

Kasb-hunarga bo‘lgan talab va kasblar taklifi o‘rtasidagi bog‘liqlik tushunchasi faqat murakkab texnika va texnologiyalar, shuningdek, fan paydo bo‘lishi bilan paydo bo‘ldi. Tibbiyot sohasidagi yutuqlar demografik o‘shishning tezlashishiga va umr ko‘rish davomiyligining oshishiga yordam berdi. Sanoatlashtirish ilgari og‘ir malakasiz qo‘l mehnatida band bo‘lgan juda ko‘p mehnatga layoqatli odamlarni ozod qildi, ishlab chiqarish vositalarini ishchilardan begonalashtirishga olib keldi. Ishchi ishlab chiqarish vositalarini yo‘qotgan va faqat o‘z ish kuchini erkin tasarruf qiladigan qonuniy erkin odamga aylandi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti tovarlar va xizmatlarga borgan sari yangi ehtiyojlarni shakllantirdi, bu esa ilgari mavjud bo‘lmagan kasblarga bo‘lgan ehtiyojni keltirib chiqardi. Kasbiy xizmatlarga talab va taklifning paydo bo‘lishi, ishchilarning malakasiga qo‘yiladigan talablarning kuchayishi mehnat bozorida raqobatning paydo bo‘lishiga yordam berdi. Ish beruvchilar professional xodimlarni tanlash imkoniyatiga ega. Raqobatbardoshligi past bo‘lgan ishchilar ishsiz qoldi, o‘zlarining kasbiy fazilatlarini va bilimlarini qo‘llash imkoniyatlarini qidira boshladilar va raqobatbardoshligini oshirishga harakat qildilar. Kasbiy o‘zini o‘zi belgilash va takomillashtirish muammosi odamlar uchun bozor iqtisodiyotida omon qolish kalitiga aylandi.

Kasbga yo‘naltirishning birinchi nazariy rivojlanishi 1908 yilda «Faktorfaktor» tushunchasi shaklida shakllantirilgan. Uning ishlab chiquvchisi F.Parsons kasbiy yo‘naltirishning asosiy vazifasini u yoki bu kasbning shaxsga qo‘yadigan talablari bilan muayyan shaxs xususiyatlarining muvofiqligini aniqlashda ko‘rdi. Parsonsning fikriga ko‘ra, kasb tanlashda yordam berishning asosiy printsipi uch qismdan iborat:

Amerika Qo‘shma Shtatlarda kasbiy maslahatlar bo‘yicha maxsus qonunchilik mavjud bo‘lib, unga ko‘ra maktablarda bu ish o‘quvchining butun ta‘limi davomida amalga oshiriladi. Har bir maktabda bu ishni maxsus tayyorlangan xodim – kasb-hunar maslahatchisi amalga oshiradi. U har bir o‘quvchi uchun alohida ish yuritadi, uni maktab oxirida ish bilan ta‘minlash xizmatiga topshirish mumkin. O‘quvchilarga kasblarning mazmuni va ularga qo‘yiladigan talablar to‘g‘risida ma‘lumot topishda, ota-onalarga esa o‘z farzandlarining qiziqishlari va moyilligini rivojlantirishda yordam beriladi. S.S. Grinshpun, bundan tashqari, 21-asrning boshidan buyon Qo‘shma

Shtatlarda kuzatilgan «kasb» tushunchasidan «karera» tushunchasiga o'tish va bir qator yangi ta'lim dasturlari paydo bo'lishiga e'tibor qaratadi. "Maktabdan ishga" shiori yoshlarni mustaqil mehnat hayotiga sifatli tayyorlashdan iborat.

Fransiyada jiddiy davlat darajasida uchta vazirlik: mehnat, sog'liqni saqlash va ta'lim vazirliklari tomonidan muvofiqlashtirilgan kasbga yo'naltirish tizimi ishlaydi. Fransiyada kasbga yo'naltirishning zamonaviy konsepsiyasini va uning axborot yo'nalishi ishlab chiqilgan. Ushbu konsepsiyaga muvofiq, yoshlarning kasbiy tanlovga tayyorlik darajasi mehnat sharoitlari va inson uchun kasblar talablaridan xabardorlik darajasiga bog'liqligi belgilangan.

Fransiyada keng doiradagi ma'lumotlar mavjudligiga e'tibor qaratilgan. Fuqarolik jamiyatining turli institutlari (ota-onalar uyushmasi, mehnat birjasi, Milliy ta'lim tadqiqotlari instituti va boshqalar) bilan o'zaro aloqada bo'lgan Oriyentatsiya markazlari (500 dan ortiq) faoliyat yuritadi. Ta'kidlash ozimki, har bir kasbiy faoliyat davlat tomonidan tartibga solinadi, ya'ni mutaxassislarning yuqori malakasi va professional maslahatchilar ta'lim muassasalari, talabalar va ularning otaonalari bilan yaqin hamkorligi Fransiyaning kasbga yo'naltirish tizimining samaradorligini ta'minlaydi.

Fransiyada kasbiy faoliyat turini tanlash haqida qaror maktab psixologlari – kasbga yo'naltirish bo'yicha maslahatchilar boshchiligida suhbat va test natijalarini hisobga olgan holda ta'lim muassasasi pedagoglar kengashi, o'quvchilar va ota-onalarning vakillari tomonidan jamoaviy ravishda qabul qilinadi. Mintaqalar barcha bilimlar sohalarida kasbga o'qitishni rivojlantirish rejalarini ishlab chiqadi va yoshlarni mehnat bozoriga chiqishga tayyorlaydi.

Shvetsiyaning kasbga yo'naltirish tizimida davlat tomonidan tartibga solinadigan ta'lim tizimi va mehnat bozorining o'zaro ta'siri e'tiborga loyiqdir. 1940-yillardayoq Shvetsiya bandlik xizmatlari o'z mijozlariga kasbiy yo'naltirish xizmatlarini taklif qila boshladilar. Asosiy tamoyil har doim martaba bo'yicha maslahat berish bepul va hamma uchun mavjud bo'lishi kerak bo'lgan individual huquqdir. Bugungi kunda 418 ta davlat bandlik idoralari tomonidan kasbga yo'naltirish xizmatlari ko'rsatilmoqda. Qayta tashkil etilayotgan yoki qisqartirilayotgan kompaniyalar uchun xodimlarni kasbga yo'naltirish va qayta tayyorlashga ixtisoslashgan kichik xususiy sektor ham mavjud. Turli tadqiqotlarga ko'ra, kasbga yo'naltirish tizimining milliy modeli so'nggi 15 yil ichida Shvetsiyada ishsizlar sonini ikki baravardan ko'proq qisqartirdi

Yoshlar uchun quyidagi uch dastur eng tarqalgan: Germaniyaning o'quvchilik dasturi o'qishdan ishga o'tishni ta'minlash bo'yicha (school-to-work transition) eng rivojlangan dastur hisoblanadi; Shvetsiyada qo'llanadigan mehnat bozorining faol dasturlari; amerika ta'lim dasturlari (Job Training Partnership Act (JTPA), Kasb-ta'limi sohasidagi hamkorlik to'g'risida qonun), fransuz dasturlar tizimi. Barcha

rivojlangan mamlakatlarda yoshlarning mehnat bozoriga chiqquniga qadar raqobatbardosh ishchi kuchini shakllantirish bo'yicha ko'rsatilgan chora-tadbirlar bilan bir qatorda ta'lim yordamida yoshlar ishchi kuchi sifatini oshirishga ham muhim ahamiyat beriladi, buning uchun katta hajmda mablag'lar ajratilgan. Mehnat bozorida shiddatli o'zgarishlar ro'y berayotgan sharoitlarda faqat shunday tayyorgarlikgina yoshlarni ishga joylashtirish imkoniyatini, shuningdek, ularning harakatchanligini oshirishni ta'minlashga qodir.

Bilimlarga asoslangan jamiyat yuqori texnologiyalarga va yuqori texnologiyali tarmoqlarni rivojlantirishga investitsiyalarning o'sishi va yuqori malakali ishchi kuchi mavjudligi bilan tavsiflanadi, buning oqibatida samaradorlik darajasi yuqori bo'lgan iqtisodiyot vujudga keladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta'limda o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish uzluksiz, tizimli va ilmiy asoslangan jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonda o'quvchilarning qobiliyati, qiziqishi, individual xususiyatlari hamda mehnat bozori ehtiyojlarini hisobga olish muhimdir. Maktab, oila, psixolog va jamiyatning hamkorligi asosida amalga oshiriladigan kasbiy yo'naltirish ishlari yoshlarning ongli kasb tanlashiga, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishiga va jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2016.
3. G'oziyev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
4. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
5. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2018.
6. Shoumarov G'.B. Kasb psixologiyasi va kasbiy yo'naltirish asoslari. – Toshkent, 2020.
7. Klimov Ye.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Moskva, 2018.
8. Pryajnikov N.S. Professionalnoye i lichnostnoye samoopredeleniye. – Moskva, 2019.
9. Nishonova Z.T. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2021.